

Doğrudan Yabancı Yatırımlar, Ekonomik Büyüme ve İstihdam Arasındaki İlişki: Türkiye Uygulaması (1990-2015)

Fatma TURAN KOYUNCU*
Anadolu Üniversitesi İktisat Fakültesi İktisat Bölümü, Eskişehir

*Sorumlu Yazar:
E-posta:faturan@anadolu.edu.tr

Geliş Tarihi: 20 Mayıs 2017
Kabul Tarihi: 30 Haziran 2017

Özet

Küreselleşme ile birlikte ülkeler arasındaki ekonomik, ticari ve teknolojik sınırların ortadan kalkması, doğrudan yabancı yatırımlara olan ilgiyi arttırmıştır. Gelişmekte olan ülkelerde doğrudan yabancı yatırımların gelişimi hız kazanmış ve bu gelişim ülkemizde de hissedilmiştir. Ülkemizde doğrudan yabancı yatırımların girişi giderek artan bir eğilim izlemiş ve 2015 yılında 16,8 milyar dolara ulaşmıştır. Bu çalışmanın amacı Türkiye’de doğrudan yabancı yatırımlar ile ekonomik büyüme ve istihdam arasında uzun dönemli bir ilişkinin olup olmadığını incelemektir. Bu amaçla 1990–2015 dönemi için Türkiye’de doğrudan yabancı yatırımlar, ekonomik büyüme ve istihdam arasındaki ilişkinin varlığı ve yönü Granger nedensellik testi ile ortaya konulmuştur. Sonuç olarak, doğrudan yabancı yatırımlardan ekonomik büyümeye doğru uzun dönemli bir ilişki bulunmuştur. Diğer taraftan doğrudan yabancı yatırımlar ile istihdam arasında herhangi bir ilişki tespit edilememiştir.

Anahtar Kelimeler: Doğrudan Yabancı Yatırımlar, Ekonomik Büyüme, İstihdam, Birim Kök, Eşbütünlük, Nedensellik

Jel Kodu: F17, C22, C01

Relationship between Foreign Direct Investment, Economic Growth and Employment: Application of Turkey (1990-2015)

Abstract

Along with the speed of globalization, the disappearance of economic, commercial and technological boundaries between the countries has increased the demand for foreign direct investment. In developing countries the development of direct foreign investment has gained speed and the growth was also felt in our country. The inflows of foreign direct investment increased in Turkey and in 2015 reached US \$ 16,8 billion. The aim of this study is to examine the impact of foreign direct investments on economic growth and employment in Turkey. The presence and direction of the relationship between foreign direct investment, economic growth and employment in Turkey for the period 1990-2015 was determined by Granger causality test. Consequently, was found long-term relationship from foreign direct investments to economic growth. On the other hand, it was not detected any relationship between foreign direct investment and employment.

Keywords: Foreign Direct Investment, Economic Growth, Unit Root Test, Employment, Cointegration, Causality.

Jel Codes: F17, C22, C01

GİRİŞ

Sermaye hareketlerinin serbestleşmesi ile birlikte 1990’lı yıllardan sonra ülkeler arasındaki ekonomik, ticari ve teknolojik sınırların ortadan kalkması, doğrudan yabancı yatırımlara olan ilgiyi arttırmıştır. Dünya ekonomisinde yaşanan küreselleşme olgusu, gelişmekte olan ülkelerin ihtiyacı olan sermayeyi doğrudan yabancı yatırımlar yoluyla karşılamalarına yardımcı olmuştur. Gelişmekte olan bazı ülkelerin ekonomik anlamda geri kalmasının nedeni sermaye birikiminin yetersiz olmasıdır. Diğer bir ifadeyle az gelişmiş ülkelerde milli gelir düşük olduğu için yeterince tasarruf yapılamaz ve buna bağlı olarak da istenilen düzeyde yatırım artışı sağlanamaz. Düşük yatırım ülkenin sermaye birikimine katkı sağlamadığından ekonomik büyüme de gerçekleşmez. Bu nedenle doğrudan yabancı yatırımlar gelişmekte olan ülkelerin sermaye eksikliğine katkı sağlayarak ekonomik büyümeyi desteklemektedir. Doğrudan yabancı yatırımların bu olumlu etkilerinden dolayı, ülkeler yabancı sermaye hareketleri önündeki sınırları kaldırarak sermaye girişini kolaylaştırmayı amaçlamıştır [2].

Doğrudan yabancı yatırımlar, yatırım yapılan ülkelere sadece sermaye değil, aynı zamanda teknolojik yenilik ve istihdam yaratmanın kaynağı olarak da görülmüştür. Doğrudan yabancı yatırımlar, yatırım yapılan ülkede istihdam yaratarak, üretimi ve sermaye birikimini artırarak ülke ekonomisine uluslararası pazarda rekabet olanakları sağlamak-

tadır. Genel refah düzeyini artırmak suretiyle de ekonomik büyüme gerçekleşmektedir.

Doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının gelişimi ile ilgili kararlarda belirleyici olan temel unsur ekonomik faktörlerdir. Yatırımcının yatırım yapacağı ülke, kendi ülkesine göre daha düşük maliyet, daha ucuz enerji ve hammadde gibi bazı faktörleri sağlaması gerekir [18]. Diğer bir ifadeyle yatırımcı üretimini en düşük maliyetle sağlayacağı ve kendi ülkesinden daha fazla kar edebileceği ülkeyi tercih edecektir. Bunun için yabancı yatırımcı üretim faktörlerinin bol ve ucuz olduğu, altyapı tesislerinin sağlandığı ve yatırım teşviklerinin uygulandığı ülkeleri tercih edecektir [3]. Yatırım yapılacak ülkede aranılan önemli faktörlerden biri iç pazarın genişliğidir. İç pazarı önemli kılan etken, yatırım yapılacak ülkedeki talebin yapısıdır. Yatırımcının elde edeceği gelir, geniş iç pazara sahip ülkelerdeki piyasa talebinin yüksek olmasına bağlıdır. Bu nedenle iç piyasa talebi yüksek olan ülkeler yabancı yatırımcılar için cazip olmuştur.

LİTERATÜR

Küreselleşen dünya ile birlikte ülkeler arasındaki ekonomik, ticari ve teknolojik sınırların ortadan kalkması, artan ve ucuzlayan haberleşme ve ulaştırma olanakları, bilgi transferi ve özelleştirmeler doğrudan yabancı yatırımlara olan ilgiyi arttırmıştır [17]. Gelişmekte olan birçok ülke pazarlarını

uluslararası sermayeye açmış ve küreselleşen dünyaya ayak uyduracak reformları hayata geçirerek doğrudan yabancı yatırımlar önündeki engelleri kaldırmıştır.

Doğrudan yabancı yatırımlar ile ilgili yapılan ampirik çalışmalar incelendiğinde, genel olarak doğrudan yabancı yatırımların ekonomik büyüme üzerindeki etkisinin ele alındığı, doğrudan yabancı yatırımların istihdam üzerindeki etkilerine yönelik çalışmaların çok az olduğu görülmüştür. Ekonomi literatürüne göre genelde doğrudan yabancı yatırımların ekonomik büyüme ve istihdam üzerinde olumlu etkilerinin olacağını ileri sürülmektedir. Ancak doğrudan

yabancı yatırımların etkilerini inceleyen çalışmaların sonuçları arasında tam anlamıyla bir görüş birliği bulunmadığı görülmüştür. Ampirik çalışmaların bazıları doğrudan yabancı yatırımların ekonomik büyüme ve istihdam üzerinde olumlu etkisini ortaya koyarken, bazıları olumlu fakat anlamlı olmayan etkileri olduğu sonucuna ulaşmıştır. Diğer taraftan doğrudan yabancı yatırımlar ile istihdam arasında herhangi bir ilişki bulamayan çalışmalar da mevcuttur. Doğrudan yabancı yatırımlar, ekonomik büyüme ve istihdam arasındaki ilişkilerini araştıran ampirik çalışmalara ait özet bir literatür Tablo 1'de yer almaktadır.

Tablo 1. Doğrudan Yabancı Yatırımlar-Ekonomik Büyüme-İstihdam Literatür Özeti

Yazar(lar)	Ülke	Değişken ve Bulgular
Baldwin, (1995) [10].	OECD örneği	OECD ülkelerinde doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının ve dış ticaretin istihdam ve ücretler üzerindeki etkisi incelenmiştir.
De Mello, (1997) [17].	OECD üyesi olan ve olmayan 32 ülke	Doğrudan yabancı yatırımlar ile ekonomik büyüme arasında pozitif bir ilişkinin olduğu, tespit edilmiştir.
Borensztein vd., (1998) [13].	1970-1989 Gelişmekte olan 69 ülke	Belirli bir beşeri sermaye düzeyine sahip ülkelerde doğrudan yabancı yatırımların ekonomik büyüme üzerinde pozitif etkisi olduğu sonucunu elde edilmiştir.
Mickiewicz vd., (2000) [30].	1993-1996 Çek Cumhuriyeti, Macaristan, Slovakya ve Estonya	Doğrudan yabancı sermaye yatırımları ve istihdam ilişkisini belirlemeye yönelik yaptığı çalışmada, istihdamın doğrudan yabancı sermaye yatırımlarından olumlu etkilendiği, ancak istihdam artışındaki düzeyin dört ülkede farklı olduğu sonucuna varılmıştır.
Obwona (2001) [32].	Uganda örneği	Doğrudan yabancı yatırımların ekonomik büyümeye kısa dönemde pozitif, uzun dönemde ise negatif etkide bulunduğu saptanmıştır.
Assanie ve Singleton, (2002) [9].	Gelişmekte olan 67 tane ülke	Panel veri kullanarak yaptıkları çalışmada, ülke belli bir gelir düzeyinin üzerinde ise doğrudan yabancı yatırımların ekonomik büyümeyi pozitif etkilediğini, bu değer in altında ise anlamlı bir ilişkinin olmadığı bulunmuştur.
Mencinger, (2003) [29].	1994-2000 Geçiş ekonomileri	Granger nedensellik testi sonucuna göre doğrudan yabancı yatırımlar büyümeye sebep olurken, büyümenin doğrudan yabancı yatırımları arttırmadığı bulunmuştur.
Choe, (2003) [14].	1971-1995 80 ülke	Nedensellik analizi sonucuna göre büyümeden doğrudan yabancı yatırımlara doğru nedensellik ilişkisinin, doğrudan yabancı yatırımlardan büyümeye doğru olan nedensellik ilişkisinden daha güçlü olduğu sonucuna ulaşılmıştır.
Chowdhury ve Mavrotas, (2005) [15].	1969-2000 Şili, Malezya ve Tayland	Nedensellik analizi sonucu Şili için sadece ekonomik büyümeden doğrudan yabancı yatırımlara doğru bir nedensellik ilişkisine ulaşılırken, Malezya ve Tayland için çift taraflı güçlü bir ilişki bulunmuştur.
Karimi ve Yusop, (2009) [26].	Malezya örneği	Toda-Yamamoto nedensellik testi ile ARDL sınır testi kullanılarak, doğrudan yabancı yatırımlar ve ekonomik büyüme arasında uzun dönemde güçlü bir ilişkinin bulunmadığını, doğrudan yabancı yatırımların dolaylı olarak ekonomik büyümeyi etkilediği sonucuna ulaşılmıştır.
Asheghian, (2011) [6].	1960-2000 ABD örneği	Granger Non-Causality Test yöntemini kullanarak doğrudan yabancı yatırımlardan büyümeye doğru tek taraflı nedensellik tespit edilmiştir.

Türkiye ekonomisine yönelik doğrudan yabancı yatırımlar, ekonomik büyüme ve istihdam arasındaki ilişkileri araştıran ampirik çalışmalara ait literatür özeti Tablo 2'de sunulmaktadır.

Tablo 2. Türkiye Üzerine Yapılan Bazı Ampirik Çalışmaların Literatür Özeti

Yazar(lar)	Ülke	Değişken ve Bulgular
Cömert, (1998) [16].	1983-1992 Türkiye Örneği	Doğrudan yabancı yatırımlar ve portföy yatırımlarının istihdama etkisinin incelendiği çalışmada, hem doğrudan yabancı yatırımların ve hem de portföy yatırımların istihdama önemli ölçüde katkı sağladığı sonucuna ulaşılmıştır
Aslanoğlu, (2002) [8].	1975-1995 Türkiye örneği	Granger nedensellik testi sonucunda ne doğrudan yabancı yatırımların ekonomik büyümeye ne de ekonomik büyümenin doğrudan yabancı yatırımlara neden olduğu bulunmuştur.
Alıcı ve Ucal, (2003) [5].	1987-2002 Türkiye örneği	VAR analizi ve Toda-Yamamoto Granger nedensellik testi bulgularına göre doğrudan yabancı yatırımlar ile ekonomik büyüme arasında anlamlı bir ilişkinin olmadığı sonucuna varılmıştır.
Şimşek ve Behdioğlu, (2006) [37].	1980-2005 Türkiye örneği	Cobb-Douglas üretim fonksiyonundan hareketle korelasyon analizi yapılarak Türkiye’de doğrudan yabancı yatırımların GSMH üzerinde pozitif bir etki meydana getirdiğini doğrulamıştır.
Açıklalın vd, (2006) [1].	1980-2002 Türkiye örneği	Eşbütünlük analize göre reel ücretler, GSMH ve doğrudan yabancı yatırımlar arasında uzun dönemli bir ilişkinin bulunduğu sonucuna ulaşılmıştır.
Bilgili vd.,(2007) [11].	1992:1-2004:4 Türkiye örneği	VAR analizine göre büyüme, doğrudan yabancı yatırımlar ve yurt içi yatırımlar arasında karşılıklı bir etkileşimin olduğu gösterilmiştir.
Şen ve Karagöz, (2008) [36].	1994:1-2004:4 Türkiye örneği	Granger nedensellik testine göre büyüme ile ihracat arasında kuvvetli bir ilişkiye rastlanırken, büyüme ve doğrudan yabancı yatırımlar arasında orta kuvvetli bir ilişkiye rastlanmıştır.
Karagöz, (2007) [25].	Türkiye örneği	Granger nedensellik testine göre doğrudan yabancı yatırımlar ve istihdam arasında herhangi bir nedensellik bulunmadığı sonucuna ulaşılmıştır.
Örnek, (2008) [33].	1996:4-2006:1 Türkiye örneği	Nedensellik analizine göre kısa vadeli sermaye girişleri ile doğrudan yabancı yatırımların ekonomik büyüme üzerinde pozitif etki yarattığı tespit edilmiştir.
Mucuk ve Demirsel, (2009) [31].	1992:1-2007:9 Türkiye örneği	Granger nedensellik testine göre ele alınan değişkenlerin karşılıklı bir etkileşim içinde olduğunu, ancak doğrudan yabancı yatırımların ekonomik büyüme üzerinde daha belirgin bir etkiye sahip olduğunu göstermiştir.
Saray, (2011) [34].	1970-2009 Türkiye örneği	ARDL eşbütünlük testi ve hata düzeltme modeline göre Türkiye’ye gelen doğrudan yabancı yatırım ile istihdam arasında uzun dönemli ve istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki olmadığı sonucuna varmıştır.

DOĞRUDAN YABANCI YATIRIM, İSTİHDAM VE BÜYÜME ARASINDAKİ ETKİLEŞİM

Doğrudan yabancı yatırımlar, bir ülkeden başka bir ülkede bulunan bir firmayı satın alarak, yeni kurulan bir firmaya sermaye sağlayarak veya mevcut bir firmanın sermayesini artırarak yapılan yatırımlar olarak tanımlanabilir [27]. Doğrudan yabancı yatırımlar ev sahibi ülkeye döviz girişi sağlamak, sermaye stokunu artırmak, istihdam yaratmak ve teknoloji transfer etmek gibi yararlar sağlar [35]. Başka bir ifadeyle doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının gelişmekte olan ülkelere en önemli etkisi, yatırım yapılacak ülkede üretim yaparak ülkenin milli gelirine katkıda bulunmaktır [27]. İyi planlanmış ve etkin bir şekilde yönlendirilmiş doğrudan yabancı yatırımların, yatırım yapılan ülke ekonomisine olan temel etkisi milli gelirine olan net katkısıdır [22]. Öyle ki, doğrudan yabancı yatırım yapılan ülkede teknoloji gelişir, yeni teknolojik gelişmelerle birlikte istihdam hacmi ve üretim faktörleri artarak ekonomik büyümenin olumlu yönde etkilenmesine neden olur. Bir ekonomide doğrudan yabancı yatırımlar çıktıyı artırarak istihdam üzerinde doğrudan etkiler yaratmaktadır. Bu bağlamda, bir sektördeki yatırım artışları aynı sektörün alt sektörlerindeki yatırımları uya-

arak ve diğer sektörlerle olan bağlantıları nedeniyle pozitif dışsal etkilere neden olmakta, sonuçta çıktıyı artırmaktadır. Üretilen mal ve hizmet artışı ise işgücü talebini artırmakta ve yeni istihdam olanakları ortaya çıkarmaktadır.

Doğrudan yabancı yatırımların bu olumlu etkilerinin yanı sıra, yabancıların ekonomi üzerindeki kontrolünün artırmasına neden olması gibi olumsuz etkileri de söz konusudur. Bunun dışında, bir tarafta ileri bir teknoloji diğer tarafta hala mevcut teknolojinin kullanılması ile ekonomik bütünlüğü bozması ve gümrük tarifeleri, ithalat kotaları gibi koruyucu kısıtlamaları kaldırarak küçük ölçekli yerli şirketler karşısında haksız rekabet yaratması gibi olumsuz etkileri de göz ardı edilmemelidir [35]. Türkiye’nin en önemli ekonomik sorunlarının başında sermaye ve teknoloji yetersizliği gelmektedir. Ayrıca reel gelirin düşük olması tasarrufları yetersiz kılacağından buna bağlı olarak istenilen düzeyde yatırım yapılamayacaktır. Düşük yatırımlar ülkenin sermaye birikimine katkı sağlamadığından ekonomik büyüme ve kalkınma gerçekleşmeyecektir. Sermaye ihtiyacı iç kaynaklardan sağlanamadığından gelişmekte olan ülkeler sermaye eksikliğini karşılayabilmek için doğrudan yabancı yatırımlara ihtiyaç duymaktadır [4].

Gelişmekte olan ülkelerin gelişme süreçlerinde doğrudan yabancı yatırımların önemli bir rol oynadığı görülmüş-

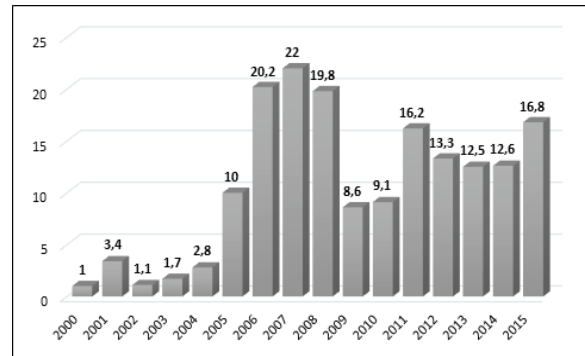
tür. Ancak birçok gelişmekte olan ülke karşılaştırıldığında Türkiye'nin doğrudan yabancı yatırımları çekme konusundaki başarısızlığı ve geç kalmışlığı dikkat çekmektedir. Türkiye'nin bu konuda istenilen düzeye ulaşamaması hem ekonomik hem de ekonomik olmayan nedenlere dayanmaktadır. Bunlar kronik yüksek enflasyon, ekonomik istikrarsızlık, uluslararası muhasebe standartlarının bulunmaması, elverişsiz altyapı, özelleştirmedeki başarısızlıklar ve aşırı bürokrasi gibi ekonomik nedenler veya siyasi istikrarsızlık, iç çatışmalar, doğrudan yabancı yatırımları çekme konusundaki isteksizlik gibi ekonomik olmayan faktörler olabilmektedir [20]. Türkiye, Cumhuriyet'in kuruluşundan 1950'li yıllara kadar bilinçli olarak yabancı sermayeye karşı olumlu bir politika izlememiştir. Ancak Türkiye'nin IMF ve Dünya Bankasına katılması, ABD'den mali ve askeri yardım alması ve savaş sonrasında Kapitalist sistemin içinde yer alması sonucunda Türk Hükümeti, mevzuat değişikliklerine giderek yabancı sermayeyi ülkeye çekmek için bazı kolaylaştırıcı önlemler almıştır [27].

1980'den itibaren, Türkiye'nin ekonomik politikasında yapılan yapısal değişimlerle doğrudan yabancı yatırımlar teşvik edilmeye çalışılmıştır. Bu anlamda bazı teşvikler getirilmiştir. Bunlar; Serbest Bölge Genel Müdürlüğü'nün kurulması, yabancı bankaların Türkiye'de çalışmaları ile ilgili düzenlemeler, turizm alanında yabancı sermaye yatırımlarının teşviki, finansal kiralama ile ilgili düzenlemelerdir [38]. Türkiye, 1930'lardan beri uyguladığı dışa kapalı sanayileşme politikasından vazgeçmiş ve bunun yerine ihracata-dayalı sanayileşmeyi başlatmıştır. Bu düzenlemelerle ve Türkiye'nin dışa açılma politikalarıyla, Türkiye'ye gelen doğrudan yabancı yatırımlarda yeterli olmasa da önemli ölçüde artış yaşanmıştır. Doğrudan yabancı yatırım girişi açısından diğer ülkelerle kıyaslandığında Türkiye'ye yapılan yatırımların oldukça az miktarda kaldığı görülmektedir. Türkiye, doğrudan yabancı yatırım konusunda bu alanda lider veya rakip kabul edilen diğer ülkelere göre (Brezilya, Bulgaristan, Çin, Mısır, Polonya ve Yunanistan gibi) anlamlı bir sıçramayı ancak 2003'ten sonra gerçekleştirebilmiştir [39]. Doğrudan yabancı yatırımları çekme güdüsünün nedenlerinden bir tanesi de istihdam yaratıcı etkilerinden yararlanmaktır. Doğrudan yabancı yatırımların yurt içi istihdam üzerindeki etkileri doğrudan ve dolaylı olarak ortaya çıkmaktadır. Özellikle yeni fabrika kurulması biçiminde yapılan yabancı yatırımların doğrudan etkileri nedeniyle istihdam yaratıcı etkileri bulunmaktadır. Aynı zamanda doğrudan yabancı yatırımların yarattığı ileri ve geri (sektörel) bağlantıları nedeniyle de yerel istihdam üzerinde etki yaratabilmektedir, bu durumda da doğrudan yabancı yatırımların dolaylı etkileri ortaya çıkmaktadır [7].

Ancak doğrudan yabancı yatırımların yeni yatırım yapmaktan ziyade var olan şirketleri satın almak, ortaklık veya gayrimenkul yatırımı şeklinde ülkeye girme eğiliminde olduğu görülmektedir. Bu şekilde ülkeye giren yabancı sermayenin istenilen ölçüde yeni istihdam yaratma özelliği bulunmamaktadır. Gelen yabancı sermayenin satın alımları şirket açısından yatırım olurken, ülkemiz açısından yatırım özelliği bulunmamaktadır. Çünkü ülke GSYH'sinde kayıtlı olan bir varlık sadece el değiştirmiş olduğundan ülke yatırımı artmamaktadır [4]. Bizim için önem arz eden diğer bir husus da, özelleştirme, satın alma veya diğer şekillerde ülkemizde yatırım yapan yabancı sermaye, kendisi için gerekli olan finansmanı tamamen öz kaynaklarından sağlamak yerine bir kısmını uluslararası piyasalardan bir kısmını da yerel kaynaklardan borçlanarak karşılamasıdır. Yerel kaynakların kullanılması, zaten sermaye açısından yetersiz olan bu ülke-

lerde yaratılan kaynakların öncelikle yabancı sermaye tarafından kullanılmasına neden olduğu için yerli yatırımcıların finansman problemlerine çözüm getirmekten uzak kalmaktadır [4].

Ancak 2000 yılından sonra Türkiye doğrudan yabancı yatırım girişi bakımından büyük bir sıçrama yapmıştır. Bu sıçramada yabancı yatırımları çekebilmek amacıyla yapılan yapısal düzenlemeler, uygulanan liberal politikalar, ekonomik-siyasi istikrar ve de doğrudan yabancı yatırım konusundaki mevzuat değişikliğinin büyük bir rolü vardır. Türkiye'ye 2000-2015 döneminde fiili olarak giren doğrudan yabancı yatırımlar aşağıda verilmiştir. Şekil 1'e bakıldığında, Türkiye'nin 2001 yılında ekonomik kriz yaşamasına rağmen doğrudan yabancı yatırım girişlerindeki keskin artış dikkat çekicidir. 2001 yıllarında doğrudan yabancı yatırım girişindeki artış krize rağmen değil, tam tersine kriz nedeniyle oluşan bir sonuçtur. Zira kriz dönemi sermaye sahibi açısından ucuza mal kapatmanın en uygun zamanıdır [12].

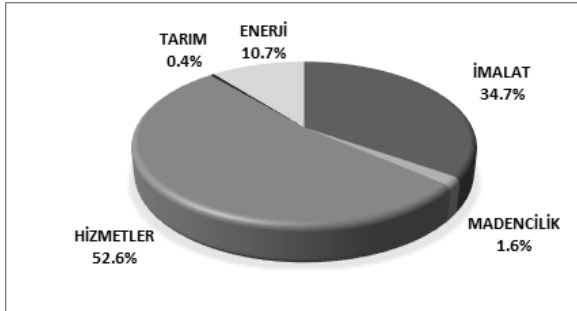

Şekil 1. Türkiye'de Doğrudan Yabancı Yatırım Girişleri (Milyar \$)
Kaynak: Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası

2001 yılında % 241'lik bir artışla 3,4 milyon dolar seviyelerine ulaşan doğrudan yabancı yatırım girişleri 2002 yılında tekrar 1,1 milyon dolarlar seviyesine düşmüştür. 2001 ekonomik krizinden sonra artması beklenen doğrudan yabancı yatırım girişinin 2002 yılında aksine düşmesi, kriz sonrasında Türkiye'nin diğer bir Arjantin örneği olacağı beklentisidir. Türkiye'nin AB'den Aralık 2004'te aldığı müzakere başlama kararı, özelleştirmeler, birleşme, satın alma ve AB yolunda yapılan düzenlemelerin etkisiyle özellikle 2004-2007 döneminde doğrudan yabancı yatırım girişleri keskin bir artış yaparak 22 milyon dolar seviyelerine ulaşmıştır. Daha sonra ise yine ekonomik krizlerin etkisi ortaya çıkmış ve 2008 küresel kriz sonrasında 2009-2010 yıllarında doğrudan yabancı yatırım girişi 2008 yılına göre yarıdan daha fazla düşüş göstermiştir. Söz konusu yıllarda yabancı yatırım girişi sırasıyla 8,6 ve 9,1 milyon dolar olmuştur. 2011 yılında ise yeniden toparlanarak 16,2 milyon dolara çıkmıştır. Türkiye'ye doğrudan yabancı yatırımlar 2012 yılında 13,3 milyon dolara ve 2013 yılında da 12,5 dolara geriledi. 2014 yılında 12,6 milyon dolarla başlayan hareketlenme, 2015 yılında 16,8 milyon dolara ulaştı. Bir önceki yıla göre artış 4,2 milyar dolar gibi yüksek seviyede gerçekleşmiştir.

Gelişmekte olan pek çok ülkede olduğu gibi Türkiye'de de sermaye ekonomik büyümenin en önemli faktörüdür. Gelişmekte olan ülkelerde sermaye faktöründeki yetersizlik ancak yabancı sermaye ile karşılanmaktadır. Doğrudan yabancı sermayenin ekonomik büyüme üzerindeki belirleyici faktör olma özelliği, yabancı sermayenin sektörel dağılımını önemli kılmaktadır. Son 10 yılda yapılan doğrudan yabancı yatırımların imalat sektöründeki payının hizmetlere göre

daha düşük kaldığı görülmektedir. Diğer taraftan hizmet sektörüne yapılan yabancı yatırımlarda sürekli bir artış yaşanmaktadır. Çünkü gelişen ekonomilerde, tarım sektörünün ve sanayi sektörünün payı azalmakta, buna karşılık hizmet sektörünün payı ise giderek artmaktadır.

Şekil 2. Doğrudan Yabancı Yatırımların Sektörel Dağılımı (2005-2015)

Tarım ülkesi konumunda olan Türkiye’de sanayileşme hareketleri ile birlikte sanayi sektörü büyümüş, ekonomik gelişme hızlanmıştır. Sanayinin büyümesi üretimi, üretimin büyümesi ticaretin gelişmesini beraberinde getirmiştir. Gelişen ticaret hizmetler sektörünün her geçen gün daha da genişlemesine sebep olmuştur. 2000’li yıllara kadar önem arz eden imalat sanayi içerisindeki doğrudan yabancı yatırım payı giderek azalarak yerini ulaştırma-haberleşme ve finans gibi hizmetler sektörünün alt sektörlerine bırakmıştır. Fakat şunu önemle belirtmek gerekir ki finans ve ulaştırma-haberleşme sektörleri gibi hizmetler alt sektörlerine gelen doğrudan yabancı yatırım girişlerinin ev sahibi ülkede istihdam yaratma imkânları sınırlıdır [23].

EKONOMETRİK YÖNTEM

Dördüncü bölüm, dört alt bölümden oluşmaktadır. Bu bölümde ilk olarak veriler ve ekonometrik yöntem tanıtılmış daha sonra analiz kısmında uygulanacak birim kök testleri ve Johansen Eşbütünlük testine yer verilmiştir. Son olarak Granger nedensellik testi uygulanarak seriler arasındaki uzun dönemli ilişki araştırılmış ve sonuçlarına yer verilmiştir.

Veri Seti ve Model

Türkiye’de doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının ekonomik büyüme ve istihdam arasındaki nedensellik ilişkisini belirlemek üzere ele alınan model aşağıdaki şekilde tanımlanmıştır.

$$\ln(FDI)_t = \beta_0 + \beta_1 GDP_t + \beta_2 EMP_t + \mu$$

Modelde yer alan bağımlı değişken $\ln(FDI)_t$; t dönemimde Türkiye’ye giriş yapan doğrudan yabancı yatırım miktarını, GDP_t açıklayıcı değişkeni t döneminde Türkiye’de GSYİH’nın yıllık büyüme oranını ve EMP_t açıklayıcı değişkeni ise t döneminde Türkiye’de istihdam oranını göstermektedir.

Tablo 4. ADF Birim Kök Testi Sonuçları

Değişkenler	Düzye	Gecikme	Olasılık	İlk Fark	Gecikme	Olasılık
lnFDI	-2.08587	2	0.5452	-10.7054	1	0.0000
GDP	-2.76908	1	0.2131	-6.8148	3	0.0000
EMP	-2.59611	1	0.4017	-4.5397	2	0.0000

• Hatalar arasındaki otokorelasyon sorununu gideren optimal gecikme uzunlukları Schwarz Bilgi kriterine (SIC-SchwarzInfoCriterion) göre belirlenmiş ve maksimum gecikme 11 olarak alınmıştır. Buna göre en küçük SIC değerini veren gecikme, uygun gecikme olarak belirlenmiştir.

• MacKinnon kritik değerleri kullanılmıştır.

Modeldeki μ hata terimi; β_0 , β_1 ve β_2 katsayıları da sırasıyla ekonomik büyümenin ve istihdam oranının doğrudan yabancı yatırımlar ile ilişkisini açıklayan katsayılardır. Teorik yaklaşımlarda bu parametrelerin sırasıyla pozitif değer olması beklenmektedir. Tablo 3’te tanımlanan değişkenlere ait 1990-2015 yıllarını kapsayan yıllık verileri Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankası Elektronik Veri Dağıtım Sistemi’nden elde edilmiştir. Ekonometrik testler Eviews 7 paket programı kullanılarak yapılmıştır.

Tablo 3. Değişkenlerin Tanımı

Bağımlı Değişken	Açıklama
FDI	Doğrudan Yabancı Yatırımlar (Milyar Dolar)
Bağımsız Değişkenler	Açıklama
GDP	Ekonomik Büyüme (GSYİH yıllık büyüme oranı)
EMP	İstihdam Oranı

Ekonomik değişkenlerin temel özellikleri asimetrik olmalarıdır (aşırı dalgalanmaların mevcut olması). Asimetri probleminin aşılması için veriler logaritmik forma dönüştürülmelidir. Ekonomik büyümenin göstergesi olarak ele alınan GDP serisi bazı yıllarda negatif değerler barındırdığı için (bazı yıllarda ekonomi küçüldüğünden dolayı) bu değişkenin logaritması alınamamıştır. Normallik varsayımını (doğrusallığı) sağlamak amacıyla GDP ve EMP serileri oran olarak ele alındığı için logaritmaları hesaplanmamıştır. Değişim oranı açısından daha anlamlı yorumlayabilmek için FDI serisinin logaritmik değeri alınmıştır.

Birim Kök Testi

Seriler arasında ekonometrik olarak anlamlı ilişkilerin tespit edilebilmesi için serilerin durağan olması gerekmektedir. Durağan serilerde meydana gelen şokların etkisi geçici olduğundan uzun dönemde seriler ortalama seviyelerine geri dönmektedir. Diğer taraftan trend içerdiği için durağan olmayan serilerin kullanılması, tahmin edilecek modelde kullanılacak değişkenler arasında gerçekte var olmayan bir ilişkinin elde edilmesine neden olacaktır. Sahte regresyon durumunda yüksek R2 ve anlamlı t istatistik değerleri söz konusu olmasına rağmen parametre tahminleri seriler arasındaki gerçek ilişkiyi yansıtmayacaktır [24]. Ayrıca durağan olmayan serilerde geçici şokların etkileri sürekli hale geleceğinden, öncelikle serilerin durağan olup olmadıkları araştırılmalıdır [19]. Zaman serilerinde birim kökün varlığı serilerin durağan olmadığı anlamına gelmektedir. Modelde kullanılacak değişkenlerin durağan olup olmadıkları, eğer durağan iseler hangi seviyede durağan oldukları ADF birim kök testleri ile belirlenmiştir. Değişkenlerin düzeylerine ve birinci derece farklarına uygulanan birim kök testi sonuçları Tablo 4’te yer almaktadır.

Uygulanan ADF testi sonucuna göre hesaplanan test istatistiğinin mutlak değeri, MacKinnon (1996) kritik değerlerinin mutlak değerlerinden küçük olduğu için serilerin düzeylerinde birim kök içerdiklerini yani durağan olmadıklarını göstermektedir. Değişkenlerin birinci farkı alındığında durağan hale geldikleri başka bir ifadeyle serilerin aynı dereceden bütünlük oldukları I (1) sonucuna varılmıştır. lnFDI, GDP ve EMP değişkenlerinin I(1) olması değişkenler arasında uzun dönem denge ilişkisinin araştırılmasının ön koşulu olarak kabul edilmektedir. Uzun dönem denge ilişkisinin varlığı ise eşbütünlük testi ile yapılmaktadır.

Tablo 5. Uygun Gecikme Uzunluğunun Belirlenmesi

Gecikme	LR	FPE	AIC	SC	HQ
0	NA	2266.695	13.402	13.464	13.427
1	34.632	1550.760	13.022	13.209*	13.097
2	12.042	1451.587	12.9565	13.267	13.080
3	11.252	1368.270	12.896	13.332	13.070
4	20.677*	1110.526*	12.686*	13.246	12.910*
5	5.3508	1138.859	12.709	13.394	12.982

Johansen Eşbütünlük Testi

Değişkenler arasında uzun dönemli bir ilişkinin varlığını belirlemek amacıyla Johansen eşbütünlük analizi yapılmıştır. Burada karakteristik köklerin sıfıra eşit olup olmadığı, dolayısıyla koentegrasyon ilişkisinin varlığının irdelenmesi için iki test öne sürülmektedir. Bu testler (λ_{max}) maksimum özdeğer test istatistiği ile (λ_{trace}) iz test istatistiğidir. Tablo 6'da Johansen eşbütünlük testi sonuçları yer almaktadır. Test sonuçları incelendiğinde, %5 anlam düzeyinde $r=0$ için Trace testi ve Max. Özdeğer testi istatistik değerleri tablo kritik değerlerinden büyük olduğu için eşbütünlük vektör bulunduğu görülmektedir. Elde edilen sonuçlara göre %5 anlamlılık düzeyinde hem maksimum öz değer testi hem de iz testi için doğrudan yabancı yatırımlar, ekonomik büyüme ve istihdam serileri arasında uzun dönemli bir ilişkinin varlığı mevcuttur. Eşbütünlük, değişkenler arasında uzun dönemli ilişkinin varlığını belirlemekle birlikte bu ilişkinin yönü hakkında herhangi bir bilgi vermemektedir. Değişkenler arasındaki ilişkinin yönünü belirlemek amacıyla Granger (1969) nedensellik testi yapılmıştır.

Tablo 6. Johansen Eşbütünlük Testi Sonuçları

H0	λ_{trace}	% 5	λ_{max}	% 5	Özdeğer
$r = 0$	38.59	35.01	28.46	24.25	0.639
$r \leq 1$	14.13	23.39	12.95	17.15	0.417
$r \leq 2$	10.19	12.84	6.19	9.84	0.048

Granger Nedensellik Testi

Nedensellik testi, iki değişken arasında bir sebep-sonuç ilişkisinin olup olmadığını, eğer ilişki varsa bu ilişkinin yönünü ortaya koymaktadır. Zaman serileri arasındaki nedensellik ilişkisinin tespit edilmesinde en sık kullanılan yöntem Granger (1969) tarafından geliştirilen Granger nedensellik analizidir. Granger nedensellik testi sonuçları Tablo 7'de gösterilmektedir.

Analizlerde en önemli sorun uygun gecikme uzunluğunun seçimidir. Bu nedenle, eşbütünlük testi uygulanmadan önce, modelde kullanılan değişkenlerle kısıtsız bir VAR modeli tahmin edilerek modelin gecikme sayısının belirlenmesi gerekmektedir (Simpson, 1980:1-48). Tablo 5'te uygun gecikme uzunluğu seçimi için elde edilen sonuç yer almaktadır. Sonuçlar incelendiğinde LR, FPE, AIC, SC ve HQ kriterlerinin tamamı 4 gecikmenin uygun olduğunu göstermektedir. Bundan sonraki analizlerde en uygun gecikme uzunluğu 4 olarak alınacaktır.

Tablo 7. Granger Nedensellik Testi Sonuçları

Hipotez	F-İstatistiği	Olasılık
FDI, GDP' nin Nedeni Değil	1.86707	0.09365*
GDP, FDI' nin Nedeni Değil	3.04208	0.51268
FDI, EMP' nin Nedeni Değil	2.63681	0.10842
EMP, FDI' nin Nedeni Değil	2.91411	0.35162
GDP, EMP' nin Nedeni Değil	0.95044	0.05857*
EMP, GDP' nin Nedeni Değil	5.08558	0.70535

Elde edilen sonuçlara göre doğrudan yabancı yatırımlardan ekonomik büyümeye doğru tek yönlü bir nedensellik ilişkisi bulunmuştur. Buna göre doğrudan yabancı yatırımlar ekonomik büyümeye neden olurken, ekonomik büyümenin doğrudan yabancı yatırımları artırmadığı sonucuna varılmıştır. Diğer taraftan doğrudan yabancı yatırımlar ve istihdam arasında herhangi bir nedenselliğe rastlanmazken, ekonomik büyümeden istihdama doğru yine tek taraflı bir nedensellik olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Elde edilen bulgular, nedenselliğin yönüne göre şematik olarak Şekil 3'te ifade edilmiştir. Ampirik sonuçlara göre her ne kadar doğrudan yabancı yatırımların istihdam üzerinde doğrudan bir nedensel ilişkisi bulunmasa da, Şekil 3'e bakıldığında doğrudan yabancı yatırımların dolaylı olarak istihdam artışına neden olduğu söylenebilir. Zira doğrudan yabancı yatırımlar çıktıyı artırarak yani üretilen mal ve hizmet artışı ile işgücü talebini artırmakta ve yeni istihdam olanakları ortaya çıkarmaktadır.

Şekil 3. Nedensellik Akım Şeması

SONUÇ

Türkiye 1980'li yıllardan itibaren gerçekleşen liberalleşme süreci ile birlikte doğrudan yabancı yatırım girişini teşvik edecek birçok tedbir uygulanmıştır. Yapılan bu değişikliklerle doğrudan yabancı sermaye yatırımlarından daha fazla pay alarak ülkenin ekonomik büyümesine katkı sağlamak istenmektedir. Özellikle gelişmekte olan ekonomilerde getirdiği ek sermaye ile üretim kapasitesine doğrudan katkı yapması, fiyatlar genel düzeyini ve istihdamı artırması gibi makroekonomik değişkenler üzerindeki olumlu etkileri nedeniyle yabancı sermaye olarak daha çok doğrudan yabancı yatırımlar tercih edilmektedir. 1990'lı yıllar artarak anlamlı bir gelişme gösteren Türkiye'ye yönelik doğrudan yabancı yatırım girişleri 2000'li yılların başına kadar mevcut çizgisini korumuştur. Türkiye'nin Aralık 2004'te AB ile başlayan müzakere süreci, özelleştirme, birleşme, satın alma ve AB yolunda yapılan düzenlemelerin etkisiyle keskin bir artış yaptığı gözlenmiştir.

Ancak teorik beklentilerle tutarlılık göstermeyen analiz sonuçlarının nedeni, Türkiye'ye gelen doğrudan yabancı yatırımların özelleştirme kapsamında gelmesidir. Doğrudan yabancı yatırımların yeni yatırım yapmaktan ziyade var olan şirketleri satın almak, ortaklık veya gayrimenkul yatırımı şeklinde ülkeye girme eğiliminde olduğu görülmektedir. Bu şekilde ülkeye giren yabancı sermayenin istenilen ölçüde yeni istihdam yaratma özelliği bulunmamaktadır. Gelen yabancı sermayenin satın alımları şirket açısından yatırım olurken, ülkemiz açısından yatırım özelliği bulunmamaktadır. Doğrudan yabancı yatırımların ekonomik büyümeye olan katkıları göz önüne alındığında, Türkiye'nin doğrudan yabancı yatırımlardan daha fazla yararlanması gerekmektedir. Bunun için uygun yatırım koşullarının yaratılarak doğrudan yabancı yatırımların özendirilmesi, ekonomik büyümenin sağlanması açısından gereklidir. Fakat yatırımların mevcut üretim birimlerini satın alarak değil, yenilerinin oluşturulması şeklinde gerçekleşmesi doğrudan yabancı yatırımların ekonomik büyümeye katkısı ve istihdam yaratması bakımından önem taşımaktadır. Diğer taraftan yatırım yapılacak ülkedeki ekonomik istikrar, doğrudan yabancı yatırımların sürekli ve kalıcı olması için gereklidir. Türkiye'de yükselen istikrar ve güven ortamına rağmen doğrudan yabancı yatırımların istihdam üzerinde olumlu etkisinin olmaması, bu alandaki politikaların yeniden gözden geçirilmesini zorunlu kılmaktadır. Uzun dönemli makroekonomik politikalar, doğrudan yabancı yatırımların yeni yatırım yapılarak ülkeye girişinin sağlanmasını teşvik edecek şekilde oluşturulmalıdır.

Bu çalışmada Türkiye'de doğrudan yabancı yatırımlar, ekonomik büyüme ve istihdam arasındaki ilişki 1990-2015 dönemi için analiz edilmiştir. Granger nedensellik testi ile değişkenler arasındaki sebep sonuç ilişkisi incelenmiştir. Elde edilen ampirik bulgulara göre incelenen dönem içerisinde doğrudan yabancı yatırımlardan ekonomik büyümeye doğru tek yönlü bir nedensellik ilişkisi bulunmuştur. Buna göre doğrudan yabancı yatırımlar ekonomik büyümeye neden olurken, ekonomik büyümenin doğrudan yabancı yatırımları artırmadığı sonucuna varılmıştır. Ayrıca doğrudan yabancı yatırımlar ve istihdam arasında herhangi bir nedenselliğe rastlanmamıştır. Zira Türkiye'ye gelen doğrudan yabancı yatırımlar genellikle finans, haberleşme ve ulaştırma gibi istihdam yaratma kapasitesi sınırlı olan hizmetler alt sektörüne yönelik olduğu için anlamlı bir ilişkinin çıkmaması olağandır. Diğer taraftan, ekonomik büyümeden istihdama doğru tek taraflı nedensellik ilişkisi olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

KAYNAKLAR

- [1] Açıklık, S., E. Gül, ve E. Yaşar (2006). "Ücretler ve Büyüme ile Doğrudan Yabancı Yatırımlar Arasındaki İlişkinin Ekonometrik Analizi", Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 16: 271- 282.
- [2] Agenor, P. R. (2001). *Benefits and Costs of International Financial Integration: Theory and Facts*, Washington, World Bank.
- [3] Akdiş, M. (2007). *Dünya'da ve Türkiye'de Yabancı Sermaye Yatırımları ve Beklentiler*, YASED Yayınları No: 33, İstanbul.
- [4] Alagöz M., S. Erdoğan ve N. Topallı (2008). "Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımları ve Ekonomik Büyüme: Türkiye Deneyimi 1992-2007", Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 7(1):79-89.
- [5] Alıcı Akgüç, A., M. Ş. Ucal (2003). "Foreign Direct Investment, Exports and Output Growth of Turkey: Causality Analysis", Paper to be presented at the European Trade Study Group (ETSG) Fifth Annual Conference, Universidad Carlos III de Madrid, 11-13 September.
- [6] Asheghian, P. (2011). "Economic Growth Determinants and Foreign Direct Investment Causality in Canada", *International Journal of Business and Social Science*, Vol. 2 No. 11, Special Issue - June 2011:5-6.
- [7] Asiedu, E. (2004), "The Determinants of Employment of Affiliates of US Multinational Enterprises in Africa", *Development Policy Review*, 22(4): 371-79
- [8] Aslanoğlu, E. (2002). "The Structure and the Impact of Foreign Direct Investments in Turkey", *M. Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, XVII, 1, 31-50, 2002.
- [9] Assanie, N., B. Singleton (2002). "The Quality of Foreign Direct Investment: Does it Matter for Economic Growth?", *Asia Pacific Research Centre and APRC Productivity Centre*.
- [10] Baldwin, R. (1995). "The Effects of Trade and Foreign Direct Investment on Employment and Relative Wages", *OECD Jobs Study Working Papers*, No. 4, OECD Publishing, Paris.
- [11] Bilgili, F., R. Düzgün ve E. Uğurlu (2007), "Büyüme, Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımları ve Yurt İçi Yatırımlar Arasındaki Etkileşim", *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 23 (2), 127-152.
- [12] Boratav, K. (2001). "2000-2001 Krizinde Sermaye Hareketleri", *Mülkiye Dergisi*, Cilt: 25, Sayı: 230:207-220.
- [13] Borensztein, E, J. De Gregorio ve J.W. Lee (1998). "How Does Foreign Direct Investment Affect Economic Growth?" *Journal of International Economics*, No:45:115-135.
- [14] Choe J. (2003). "Do Foreign Direct Investment and Gross Domestic Investment Promote Economic Growth?" *Review of Development Economics*, 7(1), 44-57.
- [15] Chowdhury A., G. Mavrotas (2005). *FDI and Growth: What Causes What?*, WIDER Conference, *Sharing Global Prosperity*, WIDER, Helsinki.
- [16] Cömert F. (1998), "Yabancı Sermayenin Dünü, Bugünü ve Geleceği", *Hazine Dergisi*, Sayı: 12, s.1- 25.
- [17] De Mello, L. R. (1997). "Foreign Direct Investment in Developing Countries and Growth: A Selective Survey", *The Journal Development Studies*, Vol. 34, No: 1, Oct., 1-34.
- [18] Dunning, J. H. (1995). "Re-appraising the Eklectic Paradigm in an Age of Alliance Capitalism", *Journal of International Business Studies*, 26(3), 461-491.
- [19] Enders, W. (1995). *Applied econometric time series*, Canada. John Wiley and Sons Inc

- [20] Erdilek, A. (2003). "A Comparative Analysis of Inward and Outward FDI in Turkey", *Transnational Corporations*, 12, No.3.
- [21] Granger, C.W.J (1986) "Investigating Causal Relations by Econometric Models and Cross-spectral Methods", *Econometrica*, Vol. 37(3) 424-438.
- [22] Görgün, T. (2004). Doğrudan Yabancı Yatırımların Tarihsel Gelişimi Çerçevesinde Yatırımların Geliştirilmesinin Etkin Kurumsal Yapılanmaları, Uzmanlık Tezi, T.C. Başbakanlık Dış Ticaret Müsteşarlığı İhracatı Geliştirme Etüd Merkezi, Ankara
- [23] Hazine Müsteşarlığı (2010), Uluslararası Doğrudan Yatırımlar 2009 Yılı Raporu, Yabancı Sermaye Genel Müdürlüğü, Haziran 2010.
- [24] Hendry, D. F., A.R.Pagan ve D. J. Sargan (1993). "Dynamic Specifications", Zvi Griliches, Michael D. Intriligator, der. *Handbook of Econometrics*, Vol.1-5. part 18.
- [25] Karagöz, K. (2007). "Türkiye'de Doğrudan Yabancı Yatırım Girişlerini Belirleyen Faktörler: 1970 – 2005", *Journal of Yaşar University*, 941-946.
- [26] Karimi, M.S., Z. Yusop (2009). "FDI and Economic Growth in Malaysia", Working Paper No.14999, Munich Personal RePEc Archive (MPRA), Germany.
- [27] Karluk, R. (2007). "Türkiye'de Yabancı Sermaye Yatırımlarının Ekonomik Büyümeye Katkısı", *Ekonomik İstikrar, Büyüme ve Yabancı Sermaye Paneli*.
- [28] Macc Kinnon, J. G. (1996). Numerical distribution functions for unit root and cointegration tests, *Journal of Applied Econometrics*, Volume 11, Issue 6, 601-618.
- [29] Mencinger, J. (2003). "Does Foreign Direct Investment Always Enhance Economic Growth?", *Kyklos*, Vol. 56, No: 4, 2003, 491-508.
- [30] Mickiewicz, T., S. Radošević, U. Varblane (2000). "Foreign Direct Investment, Structures of Employment and Job Creation in Central Europe During Economic Recovery (1993-1996)", University of Tartu, Faculty of Economics and Business Administration.
- [31] Mucuk M. ve M.T. Demirsel (2009). "Türkiye'de Doğrudan Yabancı Yatırımlar ve Ekonomik Performans", *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 21,365-373.
- [32] Obwona, M. B. (2001). "Determinants of FDI and their Impact on Economic Growth in Uganda". African Development Bank Economic Policy Research Centre.
- [33] Örnek, İ. (2008). "Yabancı Sermaye Akımlarının Yurtiçi Tasarruf Ve Ekonomik Büyüme Üzerine Etkisi: Türkiye Örneği", *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, 63 (2), 19-217.
- [34] Saray, M. O. (2011), "Doğrudan Yabancı Yatırımlar-İstihdam İlişkisi: Türkiye Örneği", *Maliye Dergisi*, 161, ss.381-403.
- [35] Seyidoğlu, H. (2003). *Uluslararası İktisat Teori Politika ve Uygulama*, 15. Baskı, Güzem Can Yayınları No: 20, İstanbul.
- [36] Şen, A. ve M. Karagöz (2008). "Türkiye'deki Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımlarının Büyüme ve İhracata Etkisi", *Sosyal Bilimler Konferansı Dergisi*.
- [37] Şimsek, M. ve S. Behdioğlu (2006). "Türkiye'de Dolaysız Yabancı Sermaye Yatırımlarının Ekonomik Büyüme Üzerindeki Etkisi: Uygulamalı Bir Çalışma", *Atatürk Üniversitesi İİBF Dergisi*, Cilt. 20, Sayı.2, 47-63.
- [38] Şimşek, M. (2004). *Dışa Açık Ekonomilerde İktisat Politikaları*, Türkmen Kitabevi Yayını, İstanbul.
- [39] United Nations Conference on Trade and Development (UNCTAD) (2010), *World Investment Report 2010, Investing in a Low-Carbon Economy*, Geneva: United Nations Publications.